

Mateja Volgemut, Alma Zavodnik Lamovšek: VPLIV LOKACIJE CENTRALNIH DEJAVNOSTI NA RAZVOJ ODPRTEGA JAVNEGA PROSTORA V SREDIŠČIH MAJHNIH MEST *IMPACT OF LOCATION OF THE CENTRAL ACTIVITIES ON DEVELOPMENT OF OPEN PUBLIC SPACE IN THE CITY CENTRES OF SMALL CITIES*

DOI: 10.15292/IU-CG.2016.04.012-021 ■ UDK: 711.435(497.4) ■ 1.02 Pregledni znanstveni članek / Review Article ■ SUBMITTED: August 2016 / REVISED: September 2016 / PUBLISHED: October 2016

IZVLEČEK

Območja centralnih dejavnosti, z izrazito mešano podrobno rabo prostora so ključna za razvoj središča tudi v majhnih mestih. Na vlogo lokacije za centralne dejavnosti kaže v zadnjem obdobju problem trgovskih in drugih centralnih dejavnosti, ki se pogosto nahajajo izven naselij ob pomembnejših prometnih cestah. Namen prispevka je pokazati, da se centralne dejavnosti v majhnih mestih v Sloveniji nahajajo v samostojnih, za to namenjenih stavbah, ki ugodno vplivajo tudi na razvoj odprtih javnih površin. V raziskavi smo opravili analizo desetih centralnih dejavnosti v 34 majhnih mestih. Izbrali smo samo tista majhna mesta, ki imajo med ostalimi centralnimi dejavnostmi tudi okrajno sodišče. Rezultati so pokazali, da se centralne dejavnosti v večini analiziranih primerov nahajajo v središču naselja, imajo v neposredni bližini možnost parkiranja in se nahajajo v samostojni stavbi, ki je postavljena na gradbeno linijo. Pred temi stavbami se praviloma tvori odprti javni prostor. Pokazalo pa se je, da se v nekaterih obravnavanih mestih (Litija, Domžale in Sevnica) centralne dejavnosti umikajo v večje stavbne komplekse, ki imajo zunanje površine urejene le kot funkcionalne površine za motorni, predvsem mirujoči promet. Ugotavljamo, da v navedenih treh mestih centralne dejavnosti ne tvorijo odprtega javnega prostora pred stavbami družbenega pomena. Posledica je problematična oblikovna podoba mesta in pojav silnic, ki vežejo nase mestni utrip.

KLJUČNE BESEDE

majhna mesta, centralne dejavnosti, odprt javni prostor, Slovenija

ABSTRACT

Urban areas of the central activities with mixed land use are crucial for the development of city centre, even in small cities. In the last decades or two the attention is drawn on the retail and service activities that are usually located outside of cities near main roads. The purpose of this paper is to demonstrate that the central activities in small cities in Slovenia are located in freestanding buildings. This has a beneficial impact on the development of open public space in city centre. In this research we were analysing ten central activities in 34 small cities. We selected only those small cities which have among other activities a county court. The results showed that the central activities are located in city centre in freestanding buildings which are placed on a building line with a parking space within reach. Open public space in front of public building forms when the activity is located in a freestanding building. It has been shown, that in some of the cities (Litija, Domžale, Sevnica) activities are located in the large building complexes. Open space in front of the complex is designed as a surface for the motor traffic and parking space. We noted that in these three cities the activities do not form open public space in front of the public buildings. The result is problematic image of the city and emergence of forces that bind the city life.

KEY-WORDS

small cities, central activities, open public space, Slovenia

UVODNIK
EDITORIAL
ČLANEK
ARTICLE

RAZPRAVA
DISCUSSION
RECENZIJA
REVIEW
PROJEKT
PROJECT
DELAVNICA
WORKSHOP
NATEČAJ
COMPETITION
PREDSTAVITEV
PRESENTATION
DIPLOMA
MASTER THESIS

1. UVOD

Danes se mestna središča in njihova vloga spreminjajo. Včasih je bilo zanje značilno, da so bila ekonomski, kulturni in politični centri mest in naselij mestnega značaja, danes pa jih je težko opredeliti le na podlagi funkcij¹, ki jih opravljajo, saj so se le-te porazdelile med novo nastala jedra izven mestnih središč (Tomšič, 2004). Zgodovinska dediščina in poseben (urbani) način življenja sta tista dejavnosti, ki sta za središče mesta posebna in ju ni moč zaznati v drugih naseljih. Urbanost je torej tista lastnost, ki mestno središče razlikuje od drugih, kasneje nastalih jeder. Za majhna mesta je značilno, da je največ urbanih značilnosti prav v ožjem središču mesta (Drozg, 1999).

Na aktualnost razmestitve centralnih dejavnosti v mestih v Sloveniji kaže, v zadnjem desetletju ali dveh, problem trgovskih in drugih storitvenih dejavnosti, ki se pogosto nahajajo izven naselij ob pomembnejših prometnih cestah (obvoznicah, priključkih na avtocesto itd.). Problem so občine že zaznale, vendar na tem področju še ne izvajajo nobenih ukrepov (Rebernik, 2010). Sociologi in urbani geografi (Kos, 2008; Uršič, 2008; Rebernik, 2010) navajajo, da se je v naseljih, predvsem s pojavom avtomobila in s tem večje mobilnosti prebivalcev, pričel proces umikanja centralnih dejavnosti na mestno obrobje. Posledica je zamiranje mestnih središč, ki je posebej intenzivno v manjših in srednje velikih mestih.

Ključna je torej lokacija centralnih dejavnosti. Poleg prostorske lokacije v središču mesta ali na njegovem obrobju, so pomembne tudi stavbe, v katerih so te dejavnosti umeščene. Prav stavbe in njihova lokacija so tisti dejavniki, ki pomembno vplivajo na prisotnost in oblikovanje odprtega javnega prostora. Vse več avtorjev ugotavlja, da se urbani vzorci v sodobnem mestu spreminjajo iz horizontalnih v vertikalne in postajajo bolj tridimenzionalni

Slika 1: Cumbernauld Glasgow. (Avtor fotografije: Miha Volgemut)

¹ V tem prispevku pojem funkcije razumemo kot centralne dejavnosti, ki vključujejo tako dejavnosti družbenega oziroma javnega interesa kot tudi trgovske in druge storitvene dejavnosti.

(Yeang, 2006). Začetki te preobrazbe segajo v 60 - ta leta 20. stoletja (Maki, 1964; Koolhaas in Mau 1995; Frampton, 1999). Primer takšne urbane strukture je novo središče v mestu Cumbernauld Glasgow (slika 1). Središče mesta je stavba, v katero ljudje iz vseh smeri lahko pridejo peš, ne da bi prečkali cesto in so ves čas pod streho. Primer predstavlja urbano obliko, ki je povsem optimizirana ter podrejena motornemu prometu. Na izgradnjo mestnih središč torej vpliva tudi vedno večja mobilnost sodobne družbe, s katero se zmanjšuje tudi pomen razdalje med krajem bivanja in krajem dela.

V Sloveniji smo prav tako opazili podobne primere, ki so nas spodbudili, da podrobneje raziščemo nove pojave, ki vplivajo na urbanost mestnih središč. Uvodoma naj omenimo le Domžale, za katere smo ugotovili, da se centralne dejavnosti, ki bi lahko artikurirale odprti javni prostor umikajo v večji stavbni kompleks. Nekaj avtorjev (Ažman Momirski, 2000; Drozg, 1998; Pogačnik, 1996) omenja tudi problematično oblikovno podobo omenjenega mesta in njegovo neizrazito središče. Ob tem smo si zastavili vprašanje, kako grajene strukture, v katerih so nameščene centralne dejavnosti, vplivajo na tvorbo in oblikovanje odprtega javnega prostora. Predpostavili smo, da v primerih kot sta Cumbernauld in Domžale centralne dejavnosti ne tvorijo odprtega javnega prostora, saj je grajena struktura podrejena predvsem uporabi motornih vozil.

V tem prispevku smo se zato osredotočili na raziskovalno domnevo, v kateri na eni strani raziskujemo vprašanje ali v majhnih mestih centralne dejavnosti, ki so umeščene v samostojne, za to namenjene stavbe, prispevajo k tvorbi odprtega javnega prostora. Na drugi strani pa smo se v raziskavi osredotočili na tista mesta, kjer so centralne dejavnosti umeščene v večje stavbne komplekse in imajo pred stavbo le funkcionalno površino namenjeno motornemu, predvsem mirujočemu prometu. Predpostavili smo, da takšna ureditev ne prispeva niti k tvorbi odprtega javnega prostora, niti k večji urbanosti mestnega središča.

V raziskavi smo opravili primerjavo desetih centralnih dejavnosti v 34 majhnih slovenskih mestih. Kot je prikazano v nadaljevanju članka, so rezultati pokazali tako razlike kot skupne značilnosti centralnih dejavnosti v izbranih majhnih mestih glede na izbrane kazalnike.

2. TEORETIČNA IZHODIŠČA

2.1 Majhna mesta in centralne dejavnosti

Projekt ESPON (2006) z naslovom »Vloga majhnih in srednje velikih mest« poudarja, da imajo majhna in srednje velika mesta pomembno vlogo pri regionalnem razvoju. Izpostavljena so tri načela:

1. krepiti je treba majhna in srednje velika mesta na podeželju, kot goriščne točke za regionalni razvoj in promocijo njihovega povezovanja,
2. ohranjati je treba opravljanje osnovnih centralnih dejavnosti in javnega prevoza v teh mestih,
3. spodbujati in podpirati je treba sodelovanje med majhnimi in srednje velikimi mesti na nacionalni in transnacionalni ravni preko skupnih projektov in medsebojne izmenjave izkušenj.

Izpostavimo lahko predvsem drugo točko, ki se nanaša na funkcijske značilnosti mest in poudarimo, da je bilo ugotovljeno, da se je na slovenskem podeželju kakovost življenja prebivalcev zvišala zaradi nastanka številnih majhnih občin, ki so prispevale k boljši opremljenosti z različnimi storitvami in komunalno infrastrukturo (Benkovič Krašovec, 2006).

Majhna mesta v Sloveniji, skupaj s srednje velikimi mesti, tvorijo ogrodje policentričnega urbanega razvoja. Raziskava »Pomen majhnih in srednje velikih mest za razvoj urbanih območij« je pokazala, da je v Sloveniji 82 majhnih mest (Prosen idr., 2008) in da mora majhno mesto poleg drugih zahtev, vsebovati vsaj naslednje centralne dejavnosti: zdravstveni dom, lekarno, osnovno šolo, banko, upravne ustanove, gimnazijo ali poklicno, tehniško in srednjo strokovno šolo (ibid.).

Majhna mesta so središčna naselja občin, kar kažejo tudi nekatere starejše raziskave. Kokole (1971) je majhna mesta glede na reprezentativne centralne dejavnosti uvrstil v III. stopnjo. Mesta na tej stopnji morajo vsebovati banko, občinski urad, urarja, stalni kino ter trgovino s tekstilom. Enako jih je tudi Vrišer (1988) opredelil kot komunalna ali občinska središča III. stopnje, pri čemer pa je opredelil nekoliko drugačne centralne dejavnosti: sedež občinskega središča, srednja šola, zdravstveni dom, veterinarska postaja, lekarna, ekspozitura banke.

Za potrebe raziskave »Policentrično omrežje središč in dostopnost prebivalstva do storitev splošnega in splošnega gospodarskega pomena« so se avtorji pri analizi omrežja centralnih naselij oprli na storitve splošnega pomena ali centralne funkcije, med katere sodijo predvsem različne storitvene

dejavnosti. Najpomembnejše storitvene dejavnosti so javne službe, ki so jih omejili na štiri poglavitne funkcije (Nared idr., 2016):

1. sodstvo,
2. šolstvo,
3. javna uprava,
4. zdravstvo.

2.2 Središča majhnih mest

Obstaja manj raziskav, ki se nanašajo na središča majhnih mest, kot tistih, ki se nanašajo na središča velikih mest. Pomembne pa so zaradi spoznanja, da odkritij, ki se nanašajo na velike urbane centre ne moremo aplicirati na majhne urbane centre (Burayidi, 2001).

Robertson (2001), ki proučuje revitalizacijo majhnih mest v Združenih državah Amerike navaja, da med središči velikih in majhnih mest obstajajo razlike. Majhna mesta so bolj v merilu človeka, bolj so varna, niso razdeljena na okrožja/okraje, imajo več stavb zgodovinske dediščine, manj velikopoteznih projektov, itd. Opisane značilnosti lahko povzamemo kot skupino načel za uspešen razvoj središč majhnih mest: krepitev zgodovinske dediščine, več funkcionalno središče namenjeno pešcem, pomen močnega javno/zasebnega partnerstva, itd. Pravi tudi, da je zdravo središče mesta bistveni element blaginje večine malih mest (ibid.).

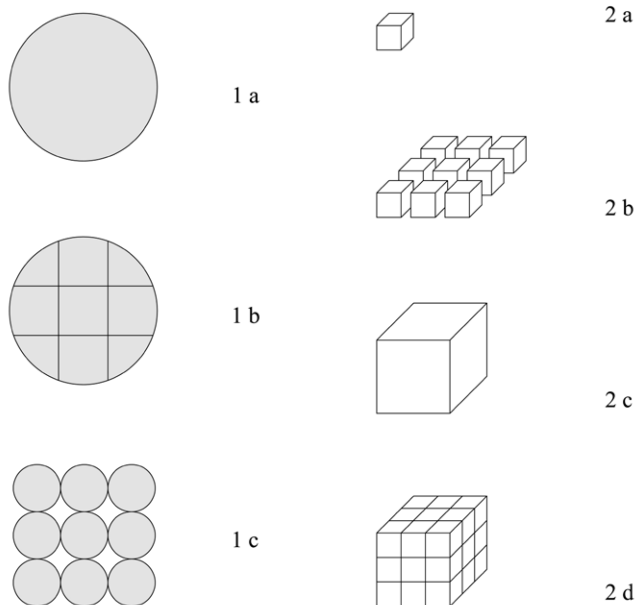
2.3 Veliki stavbni kompleksi in samostojne stavbe

V nadaljevanju bomo iz razlike med mestom in stavbo opredelili pojem veliki stavbni kompleks in samostojna stavba (slika 2). Droz (1998) je opredelil različne tipe tlorisa slovenskih mest. Za potrebe klasifikacije tlorisov mest je navedel tudi kazalnik medsebojnega položaja stavb, ki je lahko: točka (prostostoječi objekt), vrsta, niz ali kompleks.

Za samostojno stavbo smo poleg prostostoječega objekta šteli tudi tisto stavbo, ki je vrsta ali niz. Zato bomo na tem mestu natančneje obrazložili pojem samostojna stavba, ki smo ga povzeli po avtorju Marshallu (2009). Razlika med majhno stavbo in veliko stavbo je v kompleksnosti, ki se odraža grafično kot razlika med shemo 2 a in 2 d. Razlika med majhnim in velikim mestom pa se lahko interpretira kot množenje stavb, s shemama 2 a in 2 b. Urbana rast torej ne pripelje do ene velike (mega) stavbe, prikazane s shemo 2 c, niti do panju podobne velike stavbe, ki v takem primeru vsebuje celo mesto stotih ali več ljudi v notranosti. Urbana rast torej vodi k množenju posameznih stavb, zato se obliko mesta lahko prikaže s shemo 2 b in ne 2 d (1 c in ne 1 b). Torej naselje ni velika stavba. Pomembno za obrazložitev pojma samostojne stavbe je, da je razlog za nastanek nove, samostojne enote lahko funkcija. Drug razlog pa se skriva v biološki strukturi človeške vrste, ki je v številu uporabnikov ene enote, za razliko od čebel, omejena (ibid.).

2.4 Odprti javni prostor

Odprti javni (mestni) prostor omogoča vpogled v delovanje družbe in kot ugotavlja Kos (2008) je privlačnost javnih prostorov enaka privlačno-

Slika 2: Razlika med mestom in stavbo (vir: prirejeno po Marshall, 2009).

sti starih tehnologij, katerih delovanje je za razliko od sodobnih strojev transparentno, čutno-senzorno, konkretno. Opazovanje sodobnega stroja, kjer je dogajanje očem drukito, nas za razliko od starih tehnologij, ne poteši. Razlaga tudi širše družbeno, da so v sodobnih modernih družbah nekatere družbene operacije povsem nevidne in večinoma skrivnostne in nerazumljene. Družbenost pa nastaja z opazovanjem in z njo ustvarjamo začasne skupnosti, ki so za razliko od virtualnega sveta čutno senzorne, konkretne in avtentične, kljub temu, da v postopku sodelujejo neznanci.

Javni prostor se deli v dve veliki skupini (Vertelj Nared, 2014): zelene površine in grajeni odprti prostori. Glavni skupini se delita naprej na vrste in podvrste. Ena od vrst je tudi odprti javni prostor pred stavbami družbenega pomena. Aktivnosti, ki se odvijajo na javnem prostoru je Gehl (2006) razdelil v tri skupine: obvezne, opcijske in družbene aktivnosti, s tem, da na pojav zadnjih dveh močno vpliva kakovost prostora.

Fasade stavb tvorijo »stene« javnega prostora, zato je pomembno njihovo oblikovanje. Ustvarjajo naj aktivno pročelje z mnogimi vrati in okni, ki nakazuje na človeško prisotnost in pripomore k vitalnejšemu javnemu življenju (Carmona idr., 2003).

Javni prostori se lahko z vidika kakovosti vrednotijo z vedno aktualnimi Vitruvijemi načeli: trdnost, uporabnost in lepota, vendar je prav zadnja težko merljiva. Verovšek, Juvančič in Zupančič (2015) so povzeli pristope k proučevanju mestnih prostorov in njihove kakovosti, ki so pomembni tudi v luči razumevanja razvoja in oblikovanja naših mest:

- kognitivni pristop,
- izkustveni (intuitiveven) pristop,
- tipološki pristop,
- entitetni pristop,
- pristop prostorske sintakse,
- pristopi, ki poudarjajo komunikacijski pomen urbanega prostora.

Načinov proučevanja odprtega javnega prostora je veliko, vse od kvantitativnih do kvalitativnih metod. Kvalitativne metode so težje, ker niso merljive oziroma so težje merljive. Drozg (1998) je pri razvrščanju slovenskih mest glede na tip tlorisa kazalnike fizične zgradbe mesta opredelil z več parametri:

- umetnostno zgodovinski,
- družbeni,
- gospodarski,
- fizični.

Dalje se fizični parametri nanašajo na strukturne (morfološke) in oblikovne (fiziognomske) značilnosti prostorskih elementov. Morfološke značilnosti so torej tiste, ki pomenijo zgradbo in obliko, torej vrsto prostorskih elementov, razmestitev in (prostorska) razmerja med njimi, oblikovne pa tiste, ki se nanašajo na geometrijske značilnosti elementov in s tem na videz mesta.

3. METODA DELA

Za potrebe raziskovanja zastavljenih vprašanj smo v pripravljalni fazi opravili pred študijo, v kateri smo podrobneje proučili mesto Domžale. Že iz franciscejskega katastra iz let 1825 in 1867 je razvidno, da so se Domžale razvile iz naselij (slike 3 a, 3 b in 3 c): Zgornje in Spodnje Domžale, Štude in Stoba (Stražar, 1999), vendar je osrednji del nastal na novo, za razliko od drugih mestnih središč kot sta npr. Litija in Sevnica. Kljub temu pa za Litijo Pogačnik (1996, str. 154) v svoji študiji ugotavlja: »Litija je prav značilen primer, kako se je urbani utrip preselil iz starega jedra, ki je prepuščeno obrobim funkcijam in družbenim skupinam.« Podobno ugotovi tudi za Sevnico (ibid., str. 158): »V Starem trgu bi lahko cveteli kultura, gostinstvo in trgovina, tako pa se je ves mestni utrip preselil v novo središče »sorealističnega« tipa kak kilometer gorvodno.« Po drugi strani pa so Domžale nastale za razliko od npr. Velenja in Nove Gorice spontano in brez oblikovnih prizadevanj.

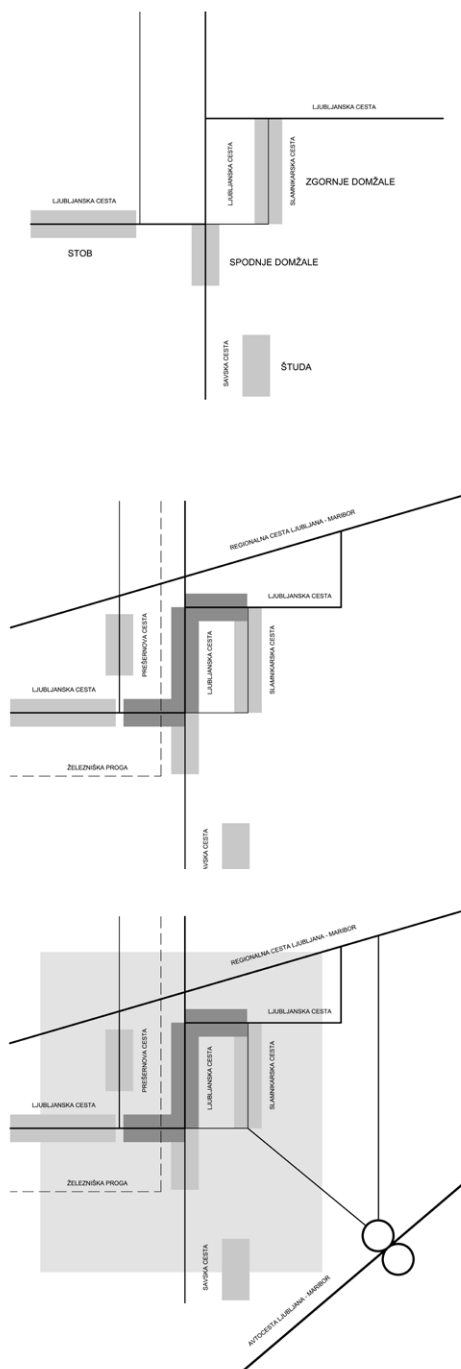
Pogačnik (1996, str. 38) pravi: »Domžale so oblikovno med najbolj problematičnimi mesti naše države« in nadaljuje, da: »Novo središče Domžal kljub izrazito ambiciozni »megastrukturi« stanovanjsko-poslovnega bloka še nima prave duše.« O problematiki središča mesta Domžal pričajo tudi drugi avtorji. Leta 1999 je potekala mednarodna delavnica z naslovom »Domžale – oblikovanje centra« v okviru katere je bilo ugotovljeno: »Mesto je brez starega mestnega jedra; novo merilo v območje ožjega središča Domžal je vnesla izgradnja objekta SPB-1; stanovanjskega gorovja, ki daleč na ravnini opozarja na »Domžalski Manhattan« (Ažman Momirski 1999, str. 3). Drozg (1998, str. 82) pa ugotavlja: »Središča mesta v tlorisu skoraj ni mogoče razbrati, tudi sprednje in zadnje strani objektov ne.«

V Domžalah smo izdelali tudi analizo centralnih dejavnosti, ki se nahajajo v stanovanjsko, poslovnem bloku, torej velikem stavbnem kompleksu v središču mestu Domžale, ki ga Pogačnik (1996) imenuje »megastruktura«. Poiskali smo javne dejavnosti, ki niso prehodnega značaja, ter k izboru dodali še sedež občine in upravne enote:

1. sedež občine,
2. upravna enota,
3. okrajno sodišče,
4. finančni urad – sektor za davke,
5. geodetska pisarna,
6. zavod za zaposlovanje – urad za delo,
7. zavod za gozdove – krajevna enota,
8. kinodvorana ali kulturni dom,
9. banka,
10. lekarna.

Glede na ugotovljene značilnosti Domžal in glede na raziskovalno domnevo ter predstavljena teoretična izhodišča smo se odločili, da v raziskavi obravnavamo vsa slovenska majhna mesta, ki imajo v svojem središču enake ali podobne funkcije kot Domžale. V izbor je prišlo 34 majhnih mest

Slike 3 a, 3 b in 3 c: Shema poselitve (a) med leti 1825 in 1867, (b) po letu 1891 in (c) shema poselitve v Domžalah danes.

Slika 4: Prikaz izbranih majhnih mest za raziskavo vpliva lokacije centralnih dejavnosti na odprti javni prostor. (Vir: prirrejeno po Prosen idr., 2008)

(slika 4), ki so bila opredeljena tudi v že omenjeni raziskavi »Pomen majhnih in srednje velikih mest za razvoj urbanih območij« (Prosen idr., 2008) .

Vse od izbranih desetih centralnih dejavnosti smo podrobneje analizirali glede na lokacijo v vseh izbranih majhnih mestih po naslednjih kazalnikih:

kazalnik 1: lego stavbe v naselju, pri čemer smo se vprašali ali je stavba v središču naselja (vprašanje 1) ?

kazalnik 2: lego stavbe glede na prometnico, za kar smo postavili vprašanje ali je pred ali ob stavbi odprti javni prostor (vprašanje 2)? Pri tem smo v primeru, da se pred stavbo nahaja le hodnik za pešce, odgovorili z NE. Dodatno smo si zastavili še vprašanje ali je stavba postavljena na gradbeno linijo (vprašanje 3)?

kazalnik 3: vrsto/tip stavbe smo določili z odgovori na vprašanje ali je centralna dejavnost umeščena v samostojno ali kompleksno stavbo (vprašanje 4)?

kazalnik 4: likovne/oblikovne značilnosti stavbe smo iskali v kompozicijsko zanimivih fasadah (vprašanje 5) ter z odgovori na vprašanje ali se namembnost objekta odraža na fasadi stavbe (vprašanje 6)?

kazalnik 5: glede dostopnosti do stavbe z osebnimi avtomobili smo se vprašali ali je v neposredni bližini parkirišče (vprašanje 7)?

Za določitev natančne lokacije smo poiskali spletna mesta posamezne centralne dejavnosti in nato s pomočjo strežnika z geografskimi podatki in zemljevidi Google Earth pri posamezni s pomočjo talne perspektive Street View odgovorili na vprašanja. Na zastavljena vprašanja smo odgovorili z

	Kazalnik 1	Kazalnik 2		Kazalnik 3	Kazalnik 4		Kazalnik 5
	Vprašanje 1	Vprašanje 2	Vprašanje 3	Vprašanje 4	Vprašanje 5	Vprašanje 6	Vprašanje 7
Ajdovščina	9	8	4	9	6	6	10
Brežice	8	3	9	8	6	7	10
Cerknica	10	9	5	8	6	7	10
Črnomelj	8	4	5	7	3	3	8
Domžale	10	2	10	2	2	2	8
Gornja Radgona	10	3	8	7	4	6	9
Grosuplje	9	5	3	7	4	4	9
Idrija	8	5	8	8	5	5	7
Ilirska Bistrica	10	7	7	7	7	7	8
Kamnik	6	3	7	9	7	5	4
Kočevje	7	8	8	10	6	7	9
Krško	8	3	8	9	8	8	7
Lenart v Slov. G.	7	4	5	6	2	2	4
Lendava	10	7	8	10	7	7	10
Litija	9	1	3	2	0	0	10
Ljutomer	8	3	10	10	5	7	8
Ormož	10	2	9	7	2	2	8
Piran	5	5	5	5	5	5	1
Postojna	9	6	7	10	8	8	9
Radovljica	8	5	8	9	4	5	10
Sevnica	8	0	10	4	3	3	10
Sežana	10	3	7	10	6	6	10
Slovenj Gradec	10	9	8	7	5	5	10
Slovenska Bistrica	8	8	10	9	6	5	9
Slovenske Konjice	9	7	8	9	7	7	10
Šentjur	10	7	8	10	0	0	9
Škofja Loka	8	3	8	8	4	4	5
Šmarje pri Jelšah	9	5	6	8	1	5	9
Tolmin	10	3	7	9	6	6	10
Trbovlje	6	5	5	6	5	5	6
Trebnje	9	4	6	8	4	4	9
Velenje	9	5	9	6	6	6	9
Vrhnika	7	8	10	8	6	7	7
Žalec	9	6	7	8	2	2	9

Preglednica 1: Rezultati analize opremljenosti majhnih mest s centralnimi dejavnostmi in njihovo vrednotenje glede na kazalnike. Opomba: V rezultate smo vključili le tiste vrednosti, ki so označene s krepko pisavo. Ostale vrednosti so za mesta, ki nimajo prisotnih vseh centralnih dejavnosti ali za njih nismo dobili podatkov.

DA ali z NE. Tako je za vsako vprašanje 1 točko dobil odgovor DA in 0 točk odgovor NE. Pri vrednotenju 10 centralnih dejavnosti glede na posamezno mesto (preglednica 1) je največje možno število točk pri vprašanju 10, pri vrednotenju za vsa mesta skupaj (grafikon 1) pa 34. V obeh primerih je najmanjše število točk 0, če smo na vsa vprašanja odgovorili z NE.

4. REZULTATI

4.1 Analiza centralnih dejavnosti glede na kazalnike za posamezno majhno mesto

Vseh deset izbranih centralnih dejavnosti ni prisotnih v vseh 34 majhnih mestih, zato je bilo v analizo vključenih 322 centralnih dejavnosti. Prisotnih ni 14 centralnih dejavnosti in za štiri podatka ni bilo mogoče pridobiti. Pogosto v majhnih mestih ni prisotna izpostava zavoda za gozdove (Krško, Škofja Loka, Trbovlje, Velenje, Grosuplje, Šmarje pri Jelšah, Piran), izpostava geodetske pisarne (Kamnik, Trebnje, Lenart, Piran), kinodvorana ali kulturni dom (Piran), izpostava finančnega urada (Piran) in zavod za zaposlovanje (Piran). V občini Piran so zadnje tri naštetje dejavnosti sicer prisotne, vendar se nahajajo v naselju Portorož, zato jih v raziskavo nismo vključili. Podatki s pomočjo talne perspektive Street View niso dostopni za Finančni urad in Zavod za zaposlovanje v Trbovljah ter za Okrajno sodišče in Zavod za zaposlovanje v Lenartu.

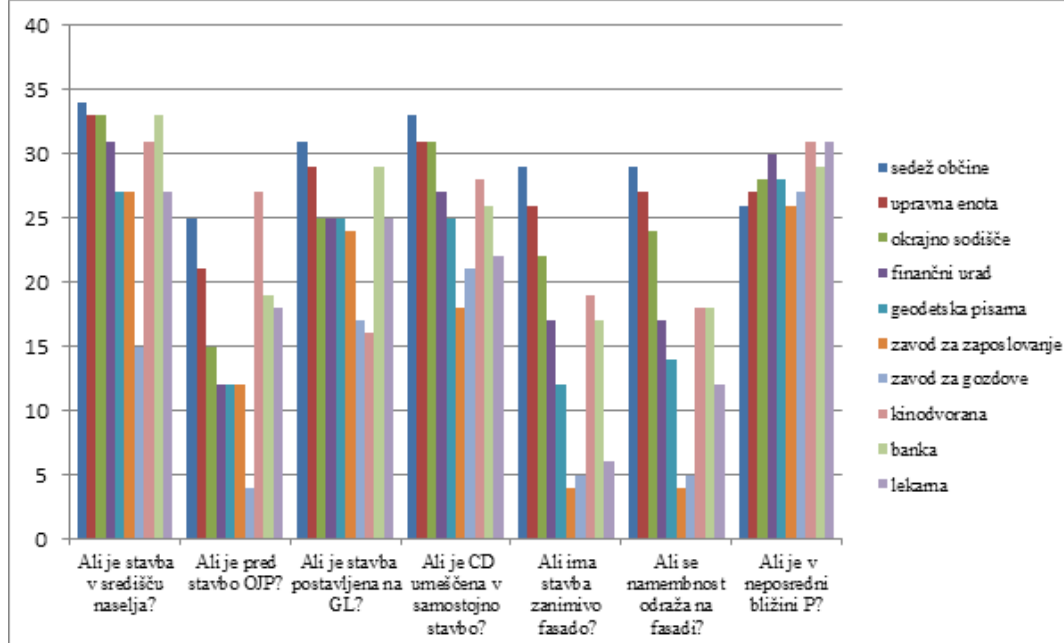
Primerjava glede na mesta (preglednica 1) je pokazala, da se odprti javni prostor pred stavbami družbenega pomena tvori v največ primerih takrat, ko je centralna dejavnost umeščena v samostojni stavbi. Mesta, ki imajo dejavnosti umeščene v samostojne stavbe, pred katerimi je največkrat tudi odprti javni prostor so: Ajdovščina, Kočevje in Slovenska Bistrica in najmanjkrat: Litija, Domžale in Sevnica. Med ostalimi mesti izstopajo: Ljutomer, Sežana in Tolmin, ki imajo tudi centralne dejavnosti umeščene v samostojne stavbe, vendar se pred njimi malokrat pojavi odprti javni prostor. Sklepamo, da značilnost izhaja iz dejstva, da so omenjena mesta nastala v določenem zgodovinskem obdobju, kar ima vpliv na lego stavbe glede na prometnico, itd. Vendar to ne pomeni, da nimajo izoblikovanega središča, saj ima na primer Ljutomer velik osrednji mestni trg. V rezultate smo vključili le mesta, ki imajo vseh deset centralnih dejavnosti in za katera smo dobili vse podatke.

Potrebno je poudariti, da rezultati ne prinašajo spoznanja o količini odprtega javnega prostora, ker se več dejavnosti lahko pojavi hkrati v eni stavbi (npr. skupaj z okrajnim sodiščem sta izpostavi finančnega urada in geodetske pisarne).

4.2 Analiza centralnih dejavnosti glede na kazalnike za vsa izbrana majhna mesta skupaj

Primerjava 10 centralnih dejavnosti (grafikon 1) za vsa izbrana mesta skupaj pokaže, da se centralne dejavnosti v majhnih mestih nahajajo v središču naselja, imajo v neposredni bližini možnost parkiranja in se nahajajo v samostojni stavbi, ki tvori v prostoru gradbeno linijo.

Grafikon 1: Primerjava proučevanih centralnih dejavnosti za vsa izbrana mesta (vertikalna os) kaže njihove značilnosti glede na vprašanja (horizontalna os). Opomba: Pomen kratic uporabljenih v vprašanjih: OJP – odprti javni prostor, GL – gradbena linija, CD – centralna dejavnost, P – parkirišče.

Legastavbe v naselju

Stavbe sedeža občine, upravne enote, okrajnega sodišča in banke se nahajajo v najožjem središču izbranih naselij. Podobno lahko trdimo tudi za ostale dejavnosti. Izstopajo izpostave zavoda za gozdove, za katere smo ugotovili, da se pogosto nahajajo izven tega območja. Predvidevamo, da v tem primeru, narava dela (terensko delo) pogojuje lokacijo stavbe.

Legastavbe glede na prometnico

Stavbe, v katerih se nahajajo sedež občine, upravna enota in banka, so najbolj pogosto postavljene na gradbeno linijo v prostoru. V najmanj primerih to velja za stavbo, v kateri se nahaja kinodvorana ali kulturni dom občine (Delavski dom Trbovlje). Predvidevamo, da je razlog v simbolni vrednosti stavbe, da z umeščenostjo v prostoru opozarja na svoj pomen in hkrati, na ta način, v prostoru oblikuje odprti javni prostor, kar smo s primerjavo potrdili.

Izpostave zavoda za gozdove, izstopajo v tem, da so v večini primerov umeščene med enodružinskimi hišami in se nahajajo izven najožjega središča naselja. Funkcionalno zemljišče stavbe je pogosto urejeno kot zemljišče v privatni lasti, ki je ograjeno. Zanimivo je, da je tudi zemljišče Okrajnega sodišča v Sežani ograjeno, kar verjetno kaže na razlike tudi glede na lego mesta v Sloveniji (arhitekturne krajine in regije Slovenije - Peter Fister (1993) ali tipologija naselij – Gabrijelčič, Fikfak in Čok (2004) in na posebnost dejavnosti, ki v tem primeru, zahteva višje varnostne ukrepe.

Stavbe kulturnega doma, sedeža občine in upravne enote imajo največkrat odprti javni prostor pred ali ob stavbi, kar lahko rečemo tudi za banko, lekarno in okrajno sodišče. Obratno velja za izpostave zavoda za gozdove, saj

smo že ugotovili, da se zunanji prostori stavb urejajo podobno kot zasebna zemljišča.

Vrsta/tip stavbe

V Litiji, Domžalah in Sevnici (slike 5 a, 5 b in 5 c) so centralne dejavnosti umeščene tudi v večje stavbne komplekse. V Litiji sta v to vrsto stavbe umeščeni tudi občinska uprava in upravna enota.

Sedež občine, upravne enote in okrajnega sodišča so dejavnosti javne uprave, ki se od vseh, ki smo jih primerjali, največkrat nahajajo v samostojni stavbi. Litija je na tem področju posebnost, saj ima vse tri in osem od obravnavanih dejavnosti, umeščenih v enem velikem stavbnem kompleksu. Podoben primer so tudi Domžale, ki imajo v velikem stavbnem kompleksu umeščeno okrajno sodišče in osem od desetih centralnih dejavnosti. Poleg Domžal se samo še v Litiji (za Lenart pri Slovenskih goricah nismo dobili podatka) okrajno sodišče ne nahaja v samostojni stavbi.

Ugotavljamo, da se več centralnih dejavnosti pogosto nahaja v isti stavbi; na primer skupaj z okrajnim sodiščem izpostavi finančnega urada in geodetske pisarne (Šmarje pri Jelšah). Glede na sorodne funkcije in potrebne kapacitete je združljivost omenjenih treh funkcij logična. Drugi dve funkciji, ki se pogosto združujeta sta sedež občine in upravna enota. V največ primerih se v stavbi, ki ni samostojna stavba, nahaja izpostava zavoda za zaposlovanje.

Likovne/oblikovne značilnosti stavbe

Najbolj oblikovane so fasade stavb, v katerih se nahajajo sedež občine in upravne enote ter okrajno sodišče. Najmanj oblikovane so fasade stavb, kjer se nahajata izpostavi zavoda za zaposlovanje in zavoda za gozdove ter

Slika 5 a, 5 b, 5 c: Veliki stavbni kompleksi v Litiji (a - leva slika), Domžalah (b - slika na sredini) in Sevnici (c - slika na desni).

lekarne. Ugotavljali smo tudi v kolikšni meri se namembnost dejavnosti odraža na stavbi in ugotovili podobno, zato sklepamo, da simbolni pomen posamezne centralne funkcije vpliva na oblikovanost fasade.

Majhna mesta, ki imajo dejavnosti umeščene v samostojne stavbe in pred njimi oblikovan odprt javni prostor, imajo likovno/kompozicijsko zanimivejše fasade stavb, hkrati pa se, kot smo ugotovili, njihova namembnost odraža na njih. Nasprotno pa smo ugotovili, da sta v majhnih mestih, v katerih se dejavnosti umikajo v velike stavbne komplekse, videz in podoba mesta slabša.

Dostopnost

Zadnja ugotovitev je najbolj enotna za vse dejavnosti, saj smo ugotovili, da je pri večini možno parkiranje ob ali v bližini stavbe. Izkazalo se je, da je parkiranje največkrat omogočeno ob kulturnem domu in lekarni. To lahko povežemo z zagotavljanjem dostopa uporabnikom, ki so gibalno ovirani.

Veliki stavbni kompleksi imajo zunanje površine oblikovane kot funkcionalno zemljišče namenjeno motornemu, predvsem mirujočemu prometu. S primerjavo smo pokazali, da je tudi v primeru umeščenosti dejavnosti v samostojne stavbe, pogosto omogočen dostop z motornim vozilom.

5. ZAKLJUČEK IN RAZPRAVA

Javne dejavnosti, kot so javna uprava in sodstvo, ustvarjajo aktivnosti prebivalcev na javnem prostoru in so v večini obravnavanih majhnih mest umeščene v samostojnih stavbah. Pred stavbo tvorijo odprt javni prostor, ki skupaj z drugimi vrstami javnih odprtih prostorov (trgi, parki, ceste, itd.), tvori središče mesta. Samostojne stavbe imajo iz oblikovnega vidika zanimivejše fasade, hkrati pa se namembnost v stavbi odraža na njih, kar posledično vpliva tudi na podobo mestnega središča.

V mestih, kot so Litija, Domžale in Sevnica, so centralne dejavnosti umeščene tudi v velike stavbne komplekse, ki se nahajajo ob urbanih aglomeracijah, iz katerih so mesta nastala. Zunanje površine imajo urejene predvsem kot parkirišča za motorni promet, zato se ne tvori odprti javni prostor namenjen širšemu krogu uporabnikov, temveč predstavlja le funkcionalno površino, namenjeno izključno mirujočemu prometu.

Na tem mestu se postavlja vprašanje ali je smiselno umeščati centralne dejavnosti v večje stavbne komplekse v središča majhnih mest? Oziroma ali je možno javni prostor v večjem stavbnem kompleksu oblikovati kot vez med urbanizmom in arhitekturo, ta pa naj bo odprta in prepletena z različnimi vrstami javnih prostorov (Radulescu, 2015)? In ali ga je možno oblikovati na način, ki naj ne bo »tematski park«, nepovezan z lokalnim okoljem (Cybriwsky, 1999)?

Raziskava je bila prvi poskus ugotavljanja skupnih značilnosti in razmeščanja centralnih dejavnosti v majhnih mestih, zato jo je v prihodnje treba nadgraditi in odgovoriti še na naslednja vprašanja: Kakšne urbane oblike umeščati v središča majhnih mest? Na katero lokacijo naj se umeščajo centralne dejavnosti? Kako naj se oblikuje odprti javni prostor? Kako vpliva tip tlorisa mestnega središča (Drozg, 1998) na pojav odprtega javnega prostora? Kako vpliva geografska lega majhnega mesta na odnos stavba/odprti javni prostor? Kakšna je prometna dostopnost mestnih središč, ki zagotavlja njihovo privlačnost za lociranje centralnih dejavnosti? Kako ustrezno umeščati centralne dejavnosti in s tem zagotoviti dopolnjevanje med mestnimi središči, lokalnimi - oskrbnimi središči in nakupovalnimi - predmestnimi središči (Rebernik, 2010)?

LITERATURA IN VIRI

- Ažman Momirski, L. (2000). Domžale – oblikovanje centra / Mednarodna urbanistična delavnica, 15.6. – 19.6.1999. Domžale: Občina Domžale.
- Benkovič Krašovec, M. (2006). Vloga centralnih naselij prve in druge stopnje pri razvoju slovenskega podeželja. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Burayidi, M. A. (2001). Introduction: Downtowns and small city development. V: Burayidi, M. A. (urednik): Downtowns: Revitalizing the Centers of Small Urban Communities. New York: Routledge.
- Carmona, M., Tiesdell, S., Heath, T., Oc T. (2003). Public places - urban spaces : the dimensions of urban design. Oxford: Architectural Press.
- Cybriwsky, R. (1999). Changing patterns of urban public space: Observations and assessments from the Tokyo and New York metropolitan areas. *Cities*, 16(4), str. 223-231. [http://dx.doi.org/10.1016/S0264-2751\(99\)00021-9](http://dx.doi.org/10.1016/S0264-2751(99)00021-9)

- Drozg, V. (1998). Tlorisi slovenskih mest. Geografski vestnik : časopis za geografijo in sorodne vede, 70(1998), str. 75–90. Pridobljeno 3.2.2016 s spletne strani: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-LG679TP>
- Drozg, V. (1999). Nekatere značilnosti fizične strukture slovenskih mest. Razvojne možnosti Slovenije, Bodočnost mest, 80. letnica Oddelka za geografijo, str. 195–207. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo. Pridobljeno 3.2.2016 s spletne strani: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-S7KJTCQO>
- ESPON (2006). 1.4.1. Small and Medium Size Towns (SMESTO). Final project Report. Pridobljeno 6.6.2016 s spletne strani: http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/ESPON2006Projects/StudiesScientificSupportProjects/SmallMediumCities/fr-1.4.1_revised-full.pdf
- Fister, P. (1993). Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije, Zavod Republike Slovenije za prostorsko planiranje.
- Frampton, K. (1999). Megaform as Urban Landscape. New York: The University of Michigan, A. Alfred Taubman College of Architecture + Urban Planning. Pridobljeno 12.4.2016 s spletne strani: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wuAO90irZ64J:https://taubmancollege.umich.edu/pdfs/publications/map/wallenberg1999_megaform.pdf+&cd=1&hl=s&ct=clnk&gl=si&client=firefox-b
- Gabrijelčič, P., Fikfak, A., Čok, G. (2004). Urejanje podeželskih naselij: naselja brez središčnega pomena: raziskovalna naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.
- Gehl, J. (2006). Life between the buildings: using public space. Copenhagen: Danish Architectural Press.
- Kokole, V. (1971). Centralni kraji v SR Sloveniji: problemi njihovega omrežja in njihovih gravitacijskih območij. Geografski zbornik, 12, str. 5–133.
- Koolhaas, R., Mau, B. (1995). Small, medium, large, extra-large. New York: The Monacelli Press.
- Kos, D. (2008). Polivalentnost javnih mestnih prostorov. Arhitektov bilten: AB: mednarodna revija za teorijo arhitekture, letn. 38, str. 60–61.
- Maki, F. (1964). Investigations in Collective Form. A Special Publication, No. 2. St. Louis: Washington University, School of Architecture. Pridobljeno 15.4.2016 s spletne strani: https://www.google.si/search?q=Investigations+in+Collective+Form&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b-ab&gws_rd=cr&ei=zQUGWL_SF-TgAawoQoCA
- Marshall, S. (2009). Cities design & evolution. Abingdon, New York: Routledge.
- Nared, J., Bole, D., Breg Valjavec, M., Ciglič, R., Černič Istenič, M., Goluža, M., Kozina, J., Lapuh, L., Razpotnik Viskovič, N., Repolusk, P., Rus, P., Tiran, J. (2016). Policentrično omrežje središč in dostopnost prebivalstva do storitev splošnega in splošnega gospodarskega pomena. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- Pogačnik, A. (1996). Varstvo in usmerjanje oblikovne podobe slovenskih mest. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje.
- Prosen, A., Zavodnik Lamovšek, A., Žaucer, T., Drobne, S., Soss, K., Milanovič Pichler, N., Sitar, M. (2008). Pomen majhnih in srednje velikih mest za razvoj urbanih območij: zaključno poročilo s predlogom meril za razmejitev mest in odprtega prostora : CRP: Konkurenčnost Slovenije 2006–2013. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
- Radulescu, S. (2015). The Open System of the Public Realm in the Over-sized Structure. ETH Conference, The future of open building, September 9–11, 2015. Zurich: ETH - Zurich. <http://dx.doi.org/10.3929/ethz-a-010578488>
- Rebernik, D. (2010). Teorija in praksa prostorskega načrtovanja: Prostorski razvoj mest in širših mestnih območij v Sloveniji. Dela, št. 33(2010), str. 111–127. <http://dx.doi.org/10.4312/dela.33.7.111-127>
- Robertson, K., A. (2001). Downtown development principles for small cities. V: Burayidi, M. A. (urednik): Downtowns: Revitalizing the Centers of Small Urban Communities. New York: Routledge.
- Stražar, S. (1999). Domžale, Mesto pod Goričico. Škocjan pri Domžalah : Kulturno društvo «Miran Jarc».
- Tomšič, M. (2004). Vpliv suburbanizacije na praznjenje mestnih središč – primer Ljubljane. Diplomski naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Uršič, M. (2008). Ali »mestni zrak« še osvobaja? : vpliv prometa in potrošnje na spreminjanje vloge odprtih javnih prostorov. Zbornik predavanj in prispevkov ob mednarodni konferenci / Mednarodna konferenca Odprt javni prostor: načrtovanje, upravljanje, vzdrževanje, 10.–11. april 2008. Ljubljana: Društvo krajinskih arhitektov Slovenije, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, str. 83–86.
- Verovšek Š., Juvančič, M., Zupančič, T. (2015). Pristopi k preučevanju in reprezentaciji kvalitete urbanih prostorov. Annales: anali za istrske in mediteranske študije, 25(1), str. 115–128. Pridobljeno 10.2.2016 s spletne strani: <http://zjdp.si/wp-content/uploads/2015/07/Annales-SHS-25-2015-1.pdf>
- Vertelj Nared, P. (2014). Vloga javnega prostora kot podpora urbanemu razvoju na primeru majhnih mest v Sloveniji. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
- Vrišer, I. (1988). Centralna naselja v SR Sloveniji leta 1987. Geografski zbornik, letn. 28, str. 131–151.
- Yeang, K. (2006). A vertical theory of urban design. V: Moor, M., Rowland, J. (urednika): Urban design futures. London, New York: Routledge.